

ԳԻՆԵԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԿԵՆՏՐՈՆ ԼՈՒՌԻՆՄ

Սուրեն Հորոսյան

Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Չարենցի 15, 0025, Երևան, Հայաստան
Էլ. հասցե՝ suren.hobosyan@mail.ru

Անի Սարատիկյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
Չարենցի 15, 0025, Երևան, Հայաստան
Էլ. հասցե՝ anisaratikyaniae@gmail.com
Հոդվածը ներկայացվել է 25.09.2019, գրախոսվել է 05.10.2019, ընդունվել է
տպագրության 06.12.2019

Ներածություն

2018 թ. սեպտեմբերին՝ Վանաձոր-Ալավերդի խճուղու լայնացման աշխատանքների ժամանակ, Իգահատ միջնադարյան գյուղից հյուսիս-արևելք, Քոբայրի մերձակա երկաթուղային թունելից շուրջ 300 մ հյուսիս-արևմուտք նկատվել էին ինչ-որ շինության հետքեր, և այդ տեղամասում աշխատանքները դադարեցվել էին¹:

Իգահատ գյուղատեղի ավերակները տարածված են Քոբայրավանքից շուրջ երկու կիլոմետր հյուսիս, պահպանվել են առանձին շինությունների հետքեր, Գողգոթավանք եկեղեցին և մի քանի խաչքար: Հնագույն վիճակի արձանագրությունը գրվել է 1211 թվականին, իսկ վերջինը՝ 1579-ին²: Տեղագնությունից և պեղումներից հետո պարզ դարձավ, որ այն եղել է Հայաստանի հյուսիսարևելյան խաղողագործական գոտու մի կարևոր մասը:

Տեղանվան բնույթը

Այգեհատ (Իգահատ, Իկըհատ) գյուղը «զայս անուն ընկալաւ սա ի դրից տեղւոյն, զի այգիք ցայս վայր գան, և ասդէն դադարին, ուստի ասացաւ այգեհատ...»³:

¹ Հետազոտությունը կատարվել է ՀՀ գիտության պետական կոմիտեի «Խաղողագործության մշակույթը Հայաստանում. ավանդույթ և արդիականություն» (18T-6A221) թեմայի շրջանակներում:

² Դիվան հայ վիճագրության 2012, 339:

³ Զալպեանց 1842, 102:

Քանի որ Իգահատին հարող այգիները վերջինն էին, դրանցից դեպի հարավ խաղող չէր աճում, հետևաբար ստացել է նման անվանում՝ իգի (այգի) և հատնել (վերջանալ) բառաբարդումից⁴:

Նույն «իգի» արմատով տեղավայր կա նաև Իգահատից ոչ հեռու՝ Դեբեդի աջ ափին, Մարց գյուղի Իգատակ գյուղատեղը, որը հիշատակվում է նաև «Ագադակ» ձևով մի խաչքարի⁵ և Դսեղի Ս. Գրիգոր վանքի գավթի արձանագրություններում⁶: Ագադակը ուշ շրջանում դառնում է Իգատակ, տեղի բարբառում՝ Իքատակ⁷:

«Այգի» բառի նախնական իմաստը որոշակիորեն նշանակել է միայն խաղողի այգի, խաղողի տունկ, որթ, վազ⁸: Որ «այգի» բառը վերաբերել է միայն խաղողի որթին, հստակորեն ապացուցում են միջնադարյան հայերեն բազմաթիվ վիմական արձանագրություններ: Մի արձանագրությունում, որ գտնվում է Դեբեդ գետի աջ ափին՝ Խոջակաձոր վայրում, հստակորեն տարբերակվում են խաղողի և այլ մրգերի այգիները. «ՇԼԵ թ. (1086), ես տէր Սարգիս, առաջնորդ սբ. ուխտիս Հաղբատայ... արկի եւ զայգիս, տնկեցի եւ դրախտս զանազան մրգաբերօք, ի փառս սրբոյ Նշանին...»⁹:

«Այգի» և այդ բառի բարբառային արմատներով բազմաթիվ տեղանուններ կան պատմական Հայաստանի տարբեր վայրերում:

Զարգացած միջնադարում տնտեսական այս ճյուղի կարևոր նշանակության մասին են վկայում նաև բազմաթիվ վիմագիր արձանագրությունները: Իգահատ գյուղատեղում գտնվող Գողգոթավանքի հյուսիսային պատին փորագրված է. «Ես Ավէժս եւ Գոհարն, սովաք զմեր գնած էգո ջրի ներքեւ եկեղեցոյս...»¹⁰:

Քոբեր. Թիին:ՈԼԵ: (1186) ես Խաչգունդս...գնեցի զբրտիս այգին եւ ետու ի սբ Կաթողիկես...¹¹:

Նույն բովանդակությամբ արձանագրություն կա նաև Քոբերի Կաթողիկե եկեղեցու արևմտյան մուտքից աջ, որտեղ հիշատակվում է, որ Արևշահն ու ամուսինը Բղաբթի Սբ. Կաթողիկեին են նվիրաբերել իրենց տնկած այգին¹²: Ակնհայտ է, որ այգին եղել է Իգահատում, որտեղ այժմ էլ նշմարվում են դրանց հետքերը՝ դարավանդների ու դրանց միջև գտնվող շինությունների ավերակների ձևով:

⁴ Հոբոսյան 2004, 84:

⁵ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 414:

⁶ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 373:

⁷ Քալանթարյան 1975, 98:

⁸ Աճառյան 1971, 166:

⁹ Ղաֆադարյան 1963, 262-263:

¹⁰ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 342:

¹¹ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 353:

¹² Դիվան հայ վիմագրության 2012, 345, 354:

XII-XIII դդ. խաղողագործությունն ու գինեգործությունն ունեցել են կարևոր տնտեսական նշանակություն: Հնագիտական ուսումնասիրությունների շնորհիվ ակնհայտ է, որ դրանք փաստագրվել են Արարատյան դաշտում, Արագածոտնում, Լոռիում, Վայոց ձորում և այլ վայրերում:

Երևանը հին ժամանակներից շրջապատված է եղել բազմաթիվ այգիներով՝ Շահարի, Կոնդի, Դամիրբուլաղի, Դալմայի և այլն¹³: Մեծ համբավ ունեին Դալմայի, Սարդարի, Նորքի և Նորագավիթի այգիները, որոնք եղել են այժմյան քաղաքի արևմտյան և հարավային մասերում¹⁴:

Արագածոտնում ուսումնասիրվել են երկու խոշոր այգեգործական կենտրոններ՝ Թալինի Աշնակ գյուղի տարածքում և Աշտարակի Խոջաբաղերում: Աշնակ գյուղից հյուսիս կան քարե ցանկապատերով բաժանված հողակտորներ, որոնց եզրերի մոտ պահպանվել են հարյուրավոր հնձանների ավերակներ¹⁵: Մի քանի հարյուր հա խաղողի այգիների և հնձանների խիտ ցանցով է պատված Աշտարակի Խոջաբաղեր տարածքը, որը զարգացած միջնադարում եղել է խաղողագործական խոշոր կենտրոն¹⁶: Խոջաբաղերում հայտնաբերված հնձանները թվագրվում են III-XIV դդ.¹⁷:

XII-XIII դդ. հնձան է հայտնաբերվել նաև Տավուշի մարզի Կոթի գյուղի «Բաբանց» գերեզմանոցի տարածքում միջնադարյան եկեղեցու պեղումների ժամանակ¹⁸: Այգիների տարածքի մի անկյունում, առավելապես ցածրադիր մասերում, առկա են հզոր շարվածքով շինություններ՝ բազալտի տարբեր չափերի անմշակ քարերի շարվածքով: Այս երևույթը բնորոշ է Հայաստանի գրեթե բոլոր այգեգործական գոտիներին¹⁹:

Այգիներում կառուցված շինություններն ունեցել են մեկ մուտք և նախատեսված են եղել որպես ժամանակավոր կացարան, որտեղ ապրել է այգետիրոջ ընտանիքի մի մասը ամռանն ու աշնանը, և գինու ստացման արտադրական համալիր՝ հնձան: Որոշ դեպքերում կացարանն ու հնձանը կառուցվել են առանձին: Նման կացարաններն ունեցել են պատերում արված 1-2 խորշ, օջախ, ավելի սակավ՝ բովսարի:

Իգահատին ավելի բնորոշ են այգիներում կառուցված շինությունները, որոնք ունեն երկու բաժանմունք՝ բնակելի և արտադրական: Բնակելի մասում՝ հավանաբար մուտքի մոտ, գիշերը կապել են գրաստը, որի մասին վկայում են տարածքում եղած անցքերով քարերը:

¹³ Երվանդ Շահագիզ 2003, 180:

¹⁴ Հովհաննիսյան 2017, 71:

¹⁵ Ասատրյան 2004, 47:

¹⁶ Հարությունյան 2005, 23:

¹⁷ Թումանյան 1993, 145:

¹⁸ Հոբոսյան 2014, 193:

¹⁹ Թումանյան 2008, 44:

Պեղումների արդյունքները

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հնագիտական ջոկատը 2018 թ. նոյեմբերին փրկարարական պեղումներ կատարեց Իգահատում: Ճանապարհի եզրին՝ դարավանդի ամենաբարձր մասում, պահպանվել է շուրջ 10 մետր երկարության և 1,7 մ բարձր պատ: Այն շարված է աղեղի ձևով՝ հավանաբար լանջի ճնշմանը դիմակայելու համար:

Պատի առջև պեղումներով բացվեց հնձանի առագաստ-ավազանը (4,20x1,15x0,95 մ), որի պատերը շարված են բազալտի միջին մեծության քարերով, ուղղված է արևելք-արևմուտք, հատակն ու պատերը սվաղված են կրաշաղախով: Պատերի և հատակի որոշ մասերում նկատելի են կրաշաղախի մոտ երկու սանտիմետր հաստության առանձին շերտեր: Դա վկայում է այն մասին, որ պարբերաբար հնձանի առագաստի ջրաթափանցելիությունը կանխելու համար կրաշաղախի նոր շերտ է արվել՝ հինը թողնելով տեղում: Առագաստ-ավազանի հատակը թույլ թեքություն ունի դեպի հյուսիսարևելյան երկայնակի պատը, կենտրոնական մասում՝ հատակի տակ դրված կավե խողովակով խաղողի քաղցուն հոսել է տաքարի և կարասների մեջ:

Ավազանի հարավարևելյան երկայնակի պատի դիմաց՝ նրանից 0,9 մ հյուսիս-արևելք տեղադրված է կրաշաղախ պատերով տաքարը: Այն ունի 1,70 մ խորություն, բերանի տրամագիծը՝ 0,50, հատակի մասում՝ 1,27, իսկ իրանի կենտրոնում՝ 1,25 մ է: Տաքարի հատակին 0,33 մ տրամագծով փոսրակ էր արված՝ գինու հասունացման ընթացքում առաջացող նստվածքի համար:

Հողային աշխատանքների ժամանակ տաքարը մասնակիորեն խաթարվել էր, բարեբախտաբար նրա բազալտե կափարիչը չէր վնասվել: Նման կափարիչ հանդիպում է առաջին անգամ, կերտված է գեղարվեստական բարձր ճաշակով, ունի հարթ մակերես: Քարի կենտրոնական մասում՝ եզրին մոտ, ունի 0,27 մ երկարության ակոս, որով քաղցուն հոսել է տաքարի մեջ: Քարի կենտրոնում արված է 0,50 մ տրամագծով անցք, որ քարե կլոր կափարիչով փակվում էր:

Տաքարը կամ հատակի տակի հորը գինու հայկական արտադրական կառույցների՝ հնձանների կարևոր բաղադրիչն էր, հայտնաբերվել են Երևանում, Գառնիում, Հավուց թառում, Երվանդաշատում, Սաղմոսավանքում, Քանաքեռում, Երևանում, Ջրվեժում, Արուճում և այլ վայրերում, լայն տարածում են ունեցել միջնադարյան Հայաստանում²⁰: XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին Արագածոտնի որոշ գյուղերի խոսվածքում հայտնի էին շիրատուն ձևով, չնայած երբեմն այդպես անվանել են նաև հնձանի գուրը²¹:

²⁰ Առաքելյան 1964, 157-158:

²¹ Խալիփախյան 1961, 15:

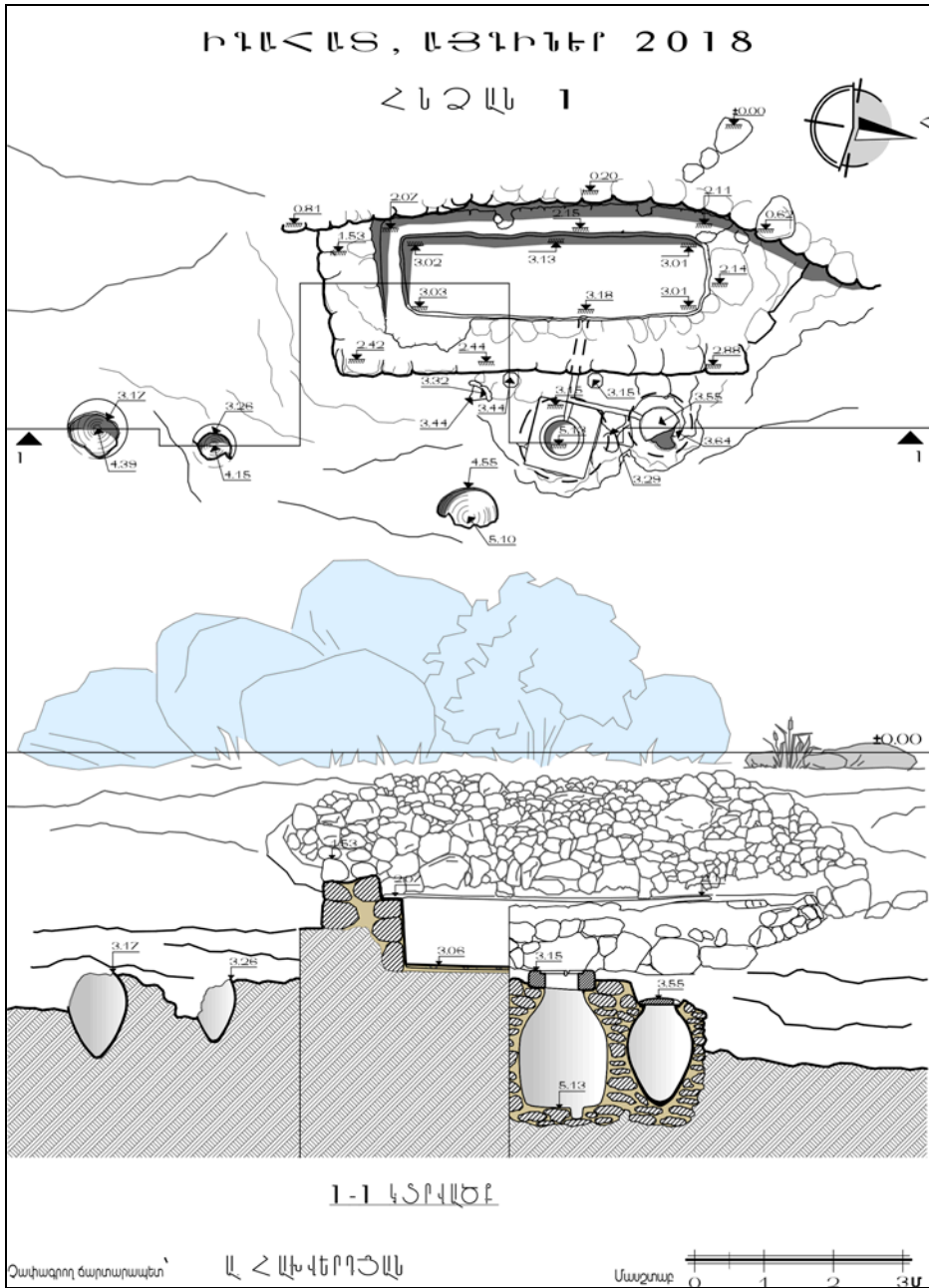
Տաքարի դիմաց՝ հարավային կողմում, եղել է երկու կարաս, որոնցից պահպանվել էր միայն մեկի հատակի մասը: Տաքարից 1,60 մ հյուսիս-արևմուտք պահպանվել է մեկ ամբողջական կարաս, որի բերանի տրամագիծը 0,40 մ է, խորությունը՝ 1,40, շուրթի լայնությունը 0,08 մ: Այն ամբողջովին պատված է շուրջ 10 սմ հաստության կրաշաղախի շերտով: Պահպանվել է նաև կարասի քարե կափարիչը, որն ունի 0,47 սմ տրամագիծ:

Առագաստ-ավազանի պատին կից՝ տաքարից 0,75 մ հարավ, տեղադրված է կավե օջախը, իսկ դրանց դիմաց՝ տարբեր չափերի հինգ կարաս՝ ծածկված քարե կափարիչներով: Նման չափերի ավազանն ակնհայտորեն ծառայել է խաղողը տրորելու և նույն ավազանում քաղցուն տրորված զանգվածի մեջ խմորելու համար: Հավանաբար այս հնձանում վերամշակվել է սև խաղողի ինչ-որ տեսակ, քանի որ խաղողի սպիտակ տեսակներից նման եղանակով հնարավոր չէ գինի պատրաստել²²:

Խաղողի սև տեսակի ենթադրությունը հիմնավորվում է նաև հնձանի ավազանի ու տաքարի մոտ կառուցված բաց օջախի առկայությամբ: Ավազանից դուրս եկող խողովակի դիմաց կառուցված է կրաշաղախ հարթակ, որի մեջ ակոսներ են արված: Դրանցից մեկը՝ կենտրոնականը, ուղիղ գծով միացել է տաքարի վրա դրված բազալտե հարթակի ակոսին, որով էլ քաղցուն հոսել է: Հարթակին արված ակոսը ճյուղավորվում է դեպի ձախ ու աջ կողմերում դրված կարասները:

Տաքարից հինգ մետր արևելք բացվեց ևս երկու կարաս, որոնցից մեկի տրամագիծը ամենալայն մասում 0,80 մետր էր, հատակին անցք էր արված, հավանաբար հեռացրել են կարասը լվացած ջրերը, որից հետո փակել են փայտե խցանով: Այդ կարասի պատերի հաստությունն ընդամենը մեկ սանտիմետր էր: Դրանք կարծես թե տաքարի անմիջական մաս չեն, ավելի շատ մառան են հիշեցնում, սակայն ակնհայտորեն կից են հնձանին: Ուշագրավ է շինությունների ճարտարապետական հորինվածքը. դրանց զգալի մասը ընդգծված անկյուններ չունի: Լանջերին կից վերին պատերը նման լուծման շնորհիվ հավանաբար ավելի ամուր են և դիմագրավել են ճնշմանը: Նմանատիպ շինությունները, չնայած միջնորմներ չունեն, բայց ենթադրելի է, որ ունեցել են բնակելի և արտադրական բաժանմունքներ: Դրանք կարող էին գտնվել նույն սրահում կամ բաժանվել քարե կամ փայտե միջնորմով: Կիսավեր որոշ շինությունների պատերի ստորին մասերում դեռևս նշմարվում են հնձանների առագաստի կրաշաղախ հետքերը:

²² Հոբոսյան 2011, 202:

Նկ. 1. Իգահատ, Այգիներ. Հնձան 1-ի չափագրությունը

Արտաքինից կլորավուն պատեր են ունեցել նաև Աշնակում պեղված հնձանները, որոնք միջնորմով բաժանվել են երկու կամ չորս մասի²³:

Ճանապարհի կտրվածքում պեղված հնձանից շուրջ 100 մ հարավ-արևմուտք պահպանվել է կիսավեր մի շինություն, որը քարաշար միջնորմով բաժանվում է երկու մասի: Կառույցը գտնվում է թույլ թեքության լանջի վրա, ուղղված է հյուսիս-հարավ, շարված է ճեղքված բազալտի խոշոր և միջին չափի քարերով: Շինության մուտքը հարավային կողմից է: Առաջին բաժանմունքը հնձանն է, բարձրադիր, արևմտյան պատի տակ կառուցված է առագաստ-ավազանը: Այն ունի 2,1x1,2x1,05 չափեր, պատերը շարված են բազալտի փոքր չափի քարերով: Հատակն ու պատերը կրաշաղախով սվաղված են: Շինությունը հավանաբար վերաբերում է XVI-XVII դարերին: Հետագայում, հավանաբար XX դ. երեսնական թվականներին՝ կոլեկտիվացումից հետո, այս հնձանի ավազանի ծավալը մեծացվել է՝ բարձրացվելով 0,3 մ բետոնե պատով, իսկ քաղցուն հոսելու համար հատակին դրված խողովակի ելքը փակվել է: Այն վերածվել է պղնձարջասպի բուժական լուծույթ պատրաստելու ավազանի, որի պատերին դեռևս նկատելի են դրանց հետքերը: Ավազանի դիմաց՝ դրանից դուրս եկող խողովակից աջ, 0,97 մ արևելք, կառուցված է կրաշաղախ պատերով տաքարը, որի բերանի տրամագիծը 0,48 մ է: Խողովակից ձախ՝ 1,38 մ հյուսիս, տեղադրված է փոքր չափերի կարաս, որը կարող էր կատարել նաև գուրի դեր: Դրա մոտ՝ տաքարից 1,55 մ հյուսիս, կա ևս մեկ կարաս:

Հնձան թիվ 3. գտնվում է առաջին հնձանից 32 մ հյուսիս-արևմուտք, ունի բավական յուրահատուկ ճարտարապետական հորինվածք: Շինությունն ունի գրեթե շրջանաձև հատակագիծ, մուտքը՝ հյուսիսարևելյան կողմից: Պատերը շարված են խոշոր և միջին չափի քարերով, աչքի է ընկնում այն բանով, որ ոչ մի անկյուն չունի: Պատերի հաստությունը մուտքի մասում 1,3 մետր է, իսկ մուտքի լայնությունը՝ 1,10 մ:

Շինության հարավարևելյան մասում կառուցված է կրաշաղախ առագաստը (2,3x1,4x0,42 մ): Առագաստի հյուսիսարևելյան կողմում 0,35 մ բարձր պատով առագաստը բաժանվում է սրահից: Պատի կենտրոնական մասում՝ հատակին դրված խողովակով քաղցուն հոսել է դիմացը թաղված կարասի մեջ, որի խորությունը 1,15 մ է, բերանի տրամագիծը՝ 0,30 մ: Այս կարասից դեպի արևմուտք, արևմտյան պատի գոգավորությանը համապատասխան, աղեղնաձև շարած են տարբեր տարողության վեց կարասներ՝ ծածկված քարե կափարիչներով:

Լոռու մարզի Շնող գյուղի շրջակա մի քանի հնավայրերում 2009-14 թթ. պեղվել է հինգ նմանատիպ հնձան²⁴:

²³ Ասատրյան 1989, 93:

²⁴ Հոբոսյան 2011, 201-203:

Իգահատ գյուղատեղից դեպի հյուսիս՝ Դեբեդի ձախափնյա լանջին, որոշ ընդհատումներով, այգիները շարունակվել են մինչև Սանահին կայարան: Դրանք պատկանել են Օձուն գյուղի բնակչությանն ու վանական համալիրներին, որոնք վկայվում են նաև վիմագիր արձանագրություններով:

Օձուն, Ս. Նշան եկեղեցի. «Թվին :ՈԼԵ: (1186) ես՝ Աշոտ, գնեցի զՏերունի այգին...եւ ետու ի Աբ. Նշանս...»: ²⁵

Օձունի Հռոմայր հուշարձանախմբի «Սարգսի» եկեղեցի. «...Ես՝ Սասնէս... եւ ամուսին իմ Մամքան, միայբանեցաք սբ. Նշանիս եւ տվաք զՈւծնայ այգին... ի թվի :ԶԻԳ: (1274)»: ²⁶ Ուշագրավ է, որ վիմագրում հիշատակված այգին գտնվել է հենց Օձունում:

Նույն հուշարձանի խաչքարերից մեկի պատվանդանին գրված է. «Ես՝ Առաքելս...ետու ի հայրենի գանձագին այգոյն, որ է Գունդանց, զիմ բաժինն՝ ի սբ. Նշանս...արկի եւ զմատնարկն, շինեցի տակոպետոց...»: ²⁷ «Տակոպետոց» բառը կարող է ունենալ հնձան իմաստ և հավանաբար առաջացել է տաքար իմաստից: ²⁸

Հողային տարաբնույթ աշխատանքների ժամանակ Օձունի այգիների տարածքում հայտնաբերվում են շինությունների հետքեր և հողում թաղված առանձին կարասներ, վկայություն այն բանի, որ գինին պահեստավորել են նաև այգիներում: ²⁹

Եզրակացություն

Այսպիսով, այս պեղումներով բացահայտվեց մի կարևոր իրողություն, որ Լուռու մարզի այս տարածքում՝ Դեբեդի ձախափնյա բարձրադիր լանջին, XIII-XIV դարերում խաղողագործությունն ու գինեգործությունը տնտեսական կարևոր նշանակություն են ունեցել: Տեղազննությամբ պարզվեց, որ Իգահատի միջնադարյան այգիների ընդհանուր տարածքը (միջին բարձրությունը՝ 850 մ) 20-25 հեկտար է՝ փոխված Դեբեդի ձախափնյա արևելահայաց լանջին: Նման դիրքը խաղողի այգու համար ամենից նախընտրելին է: Լանջի երկարությամբ այսօր էլ պահպանվել են չոր շարվածքով բազմաթիվ բազալտի անմշակ բեկորներով շարված պատեր: Դրանց բարձրությունը որոշ հատվածներում հասնում է մինչև երեք մետրի: Ըստ տեղանքի թեքության՝ դրանց հեռավորությունը միմյանցից հասնում է 5-20 մետրի: Լանջն ի վեր ձգվում են միջինը մեկ մետր հաստությամբ այգեմիջյան ցանկապատեր, որոնք շարված են երկարությամբ կան-

²⁵ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 299:

²⁶ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 304:

²⁷ Դիվան հայ վիմագրության 2012, 300-301:

²⁸ Ավագյան 311-313:

²⁹ Վավերագրեր 2 2001, 61:

գուն դիրքով բազալտե խոշոր քարերով, իսկ դրանց միջև՝ մանր քարերի լիցքով: Առանձին այգիների միջև եղած սահմանային ցանկապատերն ունեցել են նաև տարածքից հավաքած քարերը տեղավորելու նշանակություն: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ այդ տարածքը կարող էր հասնել 4-5 հազ. քմ-ի:

Այն եղել է Հայաստանի հյուսիսարևելյան խաղողագործական գոտու մի կարևոր մասը, որն ընդգրկում է Թումանյանի, Նոյեմբերյանի, Իջևանի և Բերդի 500-1000 մ բարձր տարածաշրջանները:

Փաստագրվեց ևս մեկ անգամ, որ IX-XIII դդ. Բագրատունյաց թագավորության տարիներին Հայաստանում տնտեսական կյանքը, այդ թվում՝ խաղողագործությունն ու գինեգործությունը, ծաղկում ապրեց³⁰:

Գրականություն

- Աճառյան Հր. 1971, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 698 էջ:
- Առաքելյան Բ. 1964, Խաղողի վերամշակությունը միջնադարյան Հայաստանում, Նյութեր Հայաստանի գյուղատնտեսության և գյուղացիության պատմության, Միրիմանյան Խ.Պ. (խմբ.), հ. 1, Երևան, ՀՍՄԻ ԳԱ հրատ., էջ 147-170:
- Ասատրյան Ե. 2004, Թալինի շրջանի հուշարձանները, Երևան, «Հուշարձան» հրատ., 84 էջ:
- Ասատրյան Ե. 1989, Պեղումներ Աշնակ գյուղում (1988 թ.), Հայկական ՍՍՀ-ում 1987-1988 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքներին նվիրված գիտական նստաշրջան (զեկուցումների թեզիսներ, Տիրացյան Գ. (խմբ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 92-94:
- Ավագյան Ս. 1978, Վիմական արձանագրությունների բառաքնություն, Երևան, «Համալսարանի հրատ.», 360 էջ:
- Բարխուդարյան Ս.Գ., Ղաֆադարյան Կ.Գ., Սաղումյան Ա.Տ (կազմ.) 2012, Դիվան հայ վիմագրության, պր. IX, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 611 էջ:
- Թումանյան Գ. 2008, Հնձանային մշակույթը Հայաստանում, Երևան, «Ձանգակ-97», 99 էջ:
- Թումանյան Գ.Ս. 1993, Աշտարակի նորահայտ հնձանները, Հնագիտական աշխատանքները Հայաստանի նորակառույցներում (1986-1987 թթ. պեղումների արդյունքները), Երևան, Հայաստանի ԳԱ հրատ., էջ 140-148:
- Խալիփախյան Խ. 1961, Հայաստանի արտադրական կառուցվածքները, Երևան, ԳԱ հրատ., 92 էջ:
- Հարությունյան Ա., Քալանթարյան Ա., Պետրոսյան Հ., Սարգսյան Գ., Մելքոնյան Հ., Հոբոսյան Ս., Ավետիսյան Պ. 2005, Գինին հայոց ավանդական

³⁰ Арутюнян 2005, 59:

- մշակույթում, Քալանթարյան Ա. (խմբ.), Երևան, «Ագրոբիզնեսի և գյուղի զարգացման կենտրոն», 306 էջ:
- Հոբոսյան Ս. 2004, «Այգին» միջնադարյան հայերեն վիմագրերում, Հայ ժողովրդական մշակույթ, Հարությունյան Ս.Բ., Վարդումյան Դ.Ս. (խմբ.), հ. 12, Երևան, «Մուղնի» հրատ., էջ 80-85:
- Հոբոսյան Ս. 2014, Գինեգործության ժողովրդական հմտությունները Լոռու և Տավուշի մարզերում, Հայագիտությունը և արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները գիտական նստաշրջան (գեկուցումների թեզիսներ), Սուվարյան Յու. (խմբ.), Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 193-196:
- Հոբոսյան Ս. 2011, Թեղուտի 2009-2010 թթ. հնագիտական պեղումների նախնական արդյունքները, Պատմաքանասիրական հանդես, 2, Երևան, էջ 199-211:
- Հովհաննիսյան Ն., Եսայան Ա., Բորիսյան Ա., Դալլաքյան Մ., Հոբոսյան Ս., Գասպարյան Բ. 2017, Հայկական խաղող և գինի, Գասպարյան Բ., Դանիելյան Ա., Հոբոսյան Ս., Հովհաննիսյան Ն. (խմբ.), Երևան, «Անտառես» հրատ., 431 էջ:
- Ղաֆադարյան Կ. 1963, Հաղբատ. Ճարտարապետական կառուցվածքները և վիմական արձանագրությունները, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 293 էջ:
- Շահագիզ Երվանդ 2003, Հին Երևանը, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 271 էջ:
- Սարգիս Ջալալեանց 1842, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, աշխատասիրութեամբ Սարգիս վարդապետի Ջալալեանց, միաբանի վանաց Սանահնի, ի 1841 ամի, մասն Ա, Տփխիս, 235 էջ:
- Քալանթարյան Ա. 1975, Նոր նյութեր Թումանյանի շրջանի պատմական հուշարձանների վերաբերյալ, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 9, Երևան, էջ 93-99:
- Քաջբերունի 2001, «Բազմամիլիոն ժառանգություն» ձեռագիր, Վավերագրեր 2, Ա. Ղազիյան, Ա. Քալանթարյան (կազմ.), Երևան, «Մուղնի» հրատ., էջ 47-115:
- Арзуманян П.Р. 1973, Плодоводство и виноградарство Армянской ССР, Ереван, "Айастан", 346 с.
- Арутюнян А. 2005, Очерки истории виноградарства и виноделия древней и средневековой Армении, Ереван, "Принтинфо", 120 с.

ԳԻՆԵԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԿԵՆՏՐՈՆ ԼՈՐԻՈՒՄ

Սուրեն Հոբոսյան, Անի Սարատիկյան

Միջնադարյան Իգահատ գյուղի ավերակները գտնվում են Լոռու մարզի Քոբայրի վանական համալիրից շուրջ մեկ կիլոմետր հյուսիս: Բնակավայրի հարող թեք լանջին՝ շուրջ 20-25 հա տարածքում, նկատելի են լանջի երկա-

րությանը ձգվող այգիների դարավանդներ և առանձին շինություններ, որոնք եղել են ժամանակավոր կացարաններ ու գինու արտադրական համալիրներ՝ հնձաններ: Վանաձոր-Ալավերդի խճուղու լայնացման աշխատանքների ժամանակ (2018 թ.) այդ տարածքում նկատվել էին շինության հետքեր: Հնագիտական պեղումներով պարզվեց, որ թեք լանջին գտնվող շինությունը XIII-XIV դդ. հնձան է, որը ժամանակին կառուցվել է այգու ցածրադիր մասում: Հնձանի առագաստ-ավազանի պատերը շարված են բազալտի միջին մեծության քարերով՝ ուղղված արևելք-արևմուտք, հատակն ու պատերը սվաղված են կրաշաղախով: Ավազանից 0,9 մ հյուսիս-արևելք տեղադրված է կրաշաղախ պատերով տաքարը, որի հատակին 0,33 մ տրամագծով փոսրակ էր արված՝ գինու հասունացման ընթացքում առաջացող նստվածքի համար: Խաղողի քաղցուի հորը՝ տաքարը, ուներ գեղարվեստական բարձր ճաշակով կերտված բազալտե կափարիչ, որը հնագիտական պեղումներում հանդիպում է առաջին անգամ: Այն ունի հարթ մակերես, կենտրոնում արված 0,50 մ տրամագծով անցք և եզրին մոտ ունի 0,27 մ երկար ակոս, որով քաղցուն հոսել է տաքարի մեջ: Պեղումներով հայտնաբերվեց XIII-XIV դդ. գինու արտադրության կենտրոն, որով հաստատվում է վիմագիր արձանագրությունների վկայություններն այն մասին, որ խաղողագործությունն ու գինեգործությունը այս տարածքում միջնադարում ունեցել են տնտեսական կարևոր նշանակություն:

Բանալի բառեր՝ խաղող, կարաս, հնձան, վիմագիր արձանագրություններ, հուշարձան, բնակավայր, եկեղեցի:

НОВОВЫЯВЛЕННЫЙ ЦЕНТР ВИНОДЕЛИЯ В ЛОРИ

Сурен Обосян, Ани Саратикян

Развалины села Игаат Лорийского марза находятся примерно в одном километре к северу от монастырского комплекса Кобайр. На крутом склоне, вплотную к поселению, на площади около 20-25 гектаров сохранились остатки построек и террас – виноградников, временных жилищ и винодавлен. Согласно эпиграфическим надписям, виноградарство в указанном регионе имело огромное значение. В результате раскопок 2018 г. на территории средневекового селища Игаат, около монастырского комплекса Кобайр, на левом берегу реки Дебед была найдена давяльня XIII-XIV вв. Напротив юго-восточной стены бассейна давяльни (4,2x1,15x0,95м) находится резервуар для виноградного суслу (такар) со стенами с известковой обмазкой и глиняный очаг. Здесь же были найдены пять глиняных

сосудов-карасов разных размеров. Базальтовая плоская крышка такара (0,98x0,88x0,21м) с отверстием в центре (0,50м) имеет канавку длиной 0,27м для стока жидкости в такар и глиняные емкости.

Таким образом, в XIII-XIV вв. в Лорийском марзе виноградарство и виноделие имели важное экономическое значение. Впервые подобный хозяйственный центр был обнаружен в 2009-2013 гг. на территории сел Шнох и Техут.

Ключевые слова – виноград, карас (сосуд), яма-давиляня, эпитафические надписи, памятник, поселение, церковь.

A NEW WINERY CENTER IN LORI

Suren Hobosyan, Ani Saratikyan

The village of Igahat in Lori Marz is located about one km north of the cathedral complex of Kobayr. In a nearby settlement of 20-25 hectares on a steep hillside one can find ruined buildings and structures that have been preserved to some degree. In these temporary settlements one can find wine presses for the production of wine. In the Middle Ages viticulture played very important role in the overall economy. In 2018, rescue excavations were carried out in Igahat, as a result of which a foundry of the XIII-XIV centuries was found. In front of the south-eastern wall of the press (4.2x1.15x0.95 m) there was the press-pit with walls made of limestone mortar, a clay hearth and five clay vessels of various sizes. The pit-press had a flat cover made of basalt (0.98x 0.88x0.21 m). This type of stone cover was discovered for the first time. In the central part of the stone, closer to the edge, a groove of 0.27 m long was hollowed out, along which the crashed grape juice flowed down into a pitcher.

As a result of these excavations on the high mountain slope of the Debed River in Lori the important economic role of viticulture and winemaking in XIII-XIV centuries was revealed.

Key words – grapes, pit-press, wine pitcher, epigraphic inscriptions, monument, settlement, church.